

FARG'ONA VODIYSINING ARXEOLOGIK O'RGANILISHIDA YURIY ALEKSANDROVICH ZADNEPROVSKIYNING O'RNI

A.X. Doniyorov

Tarix fanlari doktori, professori.

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

M.M. Turdixo'jayeva

doktoranti,

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Email manzili: turdixujayevamakhliyo@gmail.com

Kalit so'zlar: Yu.A. Zadneprovskiy, O'rta Osiyo arxeologiyasi, tarixshunoslik, arxeologiya, arxeologik ekspeditsiya, Farg'ona arxeologiyasi, Chust madaniyati, Shurabashat, Eylatan madaniyati, Quva, Koson, Dalvarzintepa.

Annotatsiya. Maqolada Farg'ona vodiysi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotining arxeologik jihatdan o'rgangan taniqli rus arxeologi farg'onashunos olim Yuriy Aleksandrovich Zadneprovskiyning Farg'ona vodiysiga oid arxeologik tadqiqotlari hamda ilmiy ishlari tarixshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Ya'ni Farg'ona vodiysi arxeologik muammolari yechimiga oid Zadneprovskiyning qo'shgan xissasi ilmiy tahlil etiladi. Shuningdek, maqolada Farg'ona vodiysi arxeologik tadqiqotlar tarixshunosligida Zadneprovskiyning o'rni hamda keyingi tadqiqotlarda uning ishlari asosiy vosita ekanligiga urg'u beriladi. Maqolada Ivanov, Masson, Myakinnikov kabi tarixchilarning xotiralaridan ham unumli foydalanildi.

THE ROLE OF YURI ALEXANDROVICH ZADNEPROVSKY IN THE ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF THE FERGONA VALLEY

Key words: Yu.A. Zadneprovskiy, Central Asian archeology, historiography, archeology, archaeological expedition, Fergana archeology, Chust culture, Shurabashat, Eilatan culture, Kuva, Koson, Dalvarzintepa.

Abstract: The article analyzes the archaeological researches and scientific works of the Fergana Valley, a well-known Russian archaeologist and Ferganist scientist Yuri Aleksandrovich Zadneprovsky, who studied the socio-political, economic and cultural life of the Fergana Valley from the point of view of historiography. That is, Zadneprovsky's contribution to the solution of the archaeological problems of the Fergana Valley is scientifically analyzed. Also, the article emphasizes the role of Zadneprovsky in the historiography of archaeological research of the Fergana Valley and the fact that his work is

the main tool in further research. Memoirs of historians such as Ivanov, Masson, and Myakinnikov were used in the article.

РОЛЬ ЮРИЯ АЛЕКСАНДРОВИЧА ЗАДНЕПРОВСКОГО В АРХЕОЛОГИЧЕСКОМ ОБСЛЕДОВАНИИ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ

Ключевые слова: Ю.А. Заднепровский, среднеазиатская археология, историография, археология, археологическая экспедиция, ферганская археология, чувская культура, Шурабашат, эйлатанская культура, Кува, Косон, Дальварзинтепа.	Аннотация: В статье анализируются археологические исследования и научные труды Ферганской долины известного российского археолога и ученого-ферганиста Юрия Александровича Заднепровского, изучавшего общественно-политическую, экономическую и культурную жизнь Ферганской долины с точки зрения историографии. То есть научно анализируется вклад Заднепровского в решение археологических проблем Ферганской долины. Также в статье подчеркивается роль Заднепровского в историографии археологических исследований Ферганской долины и то, что его работы являются основным инструментом в дальнейших исследованиях. В статье использованы воспоминания таких историков, как Иванов, Массон, Мякинников.
--	---

O'rta Osiyo arxeologiyasini yaratgan tadqiqotchilardan biri yirik farg'onashunos sayyoh-arxeolog Yuriy Aleksandrovich Zadneprovskiy 1924-yil 25-sentyabrda Gatchinada tavallud topdi. O'z avlodlari uchun juda og'ir bo'lgan qiyin hayot yo'lidan o'tdi. U 75 yoshga to'lganida vafot etdi: jiddiy va ta'sirchan kasallik unga uzoq yashashga imkon bermadi. 1941-yil kuzida ko'ngilli sifatida frontga ketgan Yu.A. Zadneprovskiy Leningradni himoya qildi, so'ng Sovet Armiyasi safida Kyonigsbergga qarshi janglar chog'ida jiddiy jarohat oldi[2. 19]. Nogironligi tufayli demobilizatsiya qilingan edi. Keyinchalik Leningrad davlat universitetining birinchi kursiga o'qishga kirgan. Bu yerda yosh talaba tadqiqotchi A.N. Bernshtamning ishonchli talabasi bo'lishga sazobor bo'ladi. Xuddi ustoz A.N. Bernshtamdek Yu.A. Zadneprovskiy arxeologiya muammolarini ibtidoiy davrdan o'rta asrlargacha o'rgangan. Yu.A. Zadneprovskiy bu mavzuda shunday yozgan: "Men 1946-yildan boshlab 1956-yilgacha o'qituvchim hayotining so'nggi kunlarigacha bo'lgan barcha ekspeditsiyalarda ishtirok etdim. O'rta Osiyo respublikalaridan bo'lgan ekspeditsiya hamkasblari va arxeologlari bilan birgalikda men Farg'ona arxeologiyasining poydevorini qurishga muvaffaq bo'ldim"[1. C. 375-376.]. U sovet mutaxassisining an'anaviy yo'li - SSSR Fanlar akademiyasi moddiy madaniyat tarixi institutining Leningrad filialida aspiranturada 1954-yilda fan doktori ilmiy darajasiga ega bo'lgan.

O'zining 50 yillik umrini O'rta Osiyo arxeologiyasini o'rganishga bag'ishlagan Yuriy Aleksandrovich bu yerda haqiqatan ham ajoyib va afsonaviy shaxsga aylandi. Qirg'izistonning birinchi Prezidenti A. Akayev uni "Qirg'iz Shliemann" deb nomladi va birinchilar qatorida "Dank" medalini topshirdi. (A. Ebrapov xotiralaridan). O'shda uning haykali ochilganligi ham mashhurlikdan dalolat beradi. Uning qariyb 300 dan ortiq nashrining yarmidan ko'pi Qirg'iziston va O'zbekistonga bag'ishlangan, qolgan qismi Qozog'iston, Tojikiston, Turkmaniston, Sharqiy Turkiston va boshqa chekka hududlarning arxeologiyasi va tarixiga bag'ishlangan. Yu. A. Zadneprovskiy - dunyo arxeologiyasining klassikasi deb bimalol ayta olishimiz mumkin. Birinchi nashr (1953) Buyuk Farg'ona kanali trassasida bir necha yil ishlagan arxeologik ekspeditsiya materiallariga bag'ishlangan[3. C.21]. Har yili u uchdan beshgacha nashrlarni tarqatishga muvaffaq bo'ladi. Keyin sifat o'zgarishi va miqdoriy o'zgarishlar yuz

berdi. Aytaylik, 1965-yilda 13 ta nashr, 1971-yilda 17 nashr nashr etilgan. U o'qituvchisi Bernshtamning ekspeditsion tadqiqotlarning hududiy va xronologik ko'lamini meros qilib oldi.[2.C.32] Bulardan tashqari keng ko'lamli arxeologik izlanishlar olib boradi, turg'un madaniy yodgorliklarni statsionar qazish ishlarini tashkillashtiradi, ko'chmanchi nekropollarda tog'larni o'rganadi, qidiruv burg'alash ishlarini olib boradi, birlamchi ma'lumotlarni to'playdi. Ushbu dala ishlari juda samarali bo'ladi. Yu.A. Zadneprovskiy Farg'ona vodiysining kech bronza g'ovakli yodgorligi - Dalvarzin qadimiy shaharchasida keng tadqiqotlar olib bordi. Tegishli materiallari qisman uning "Farg'onaning qadimiy qishloq xo'jaligi madaniyati" monografiyasida (1962) chop etilgan. Tadqiqotchi Sharqiy Farg'onaning Shurabashat shaharchasini o'rganishga ko'p pul sarflagan, uning materiallari asosida Shurabashat madaniyatini bayon etilgan[3.C.25]. Chust posyolkasini Sulaymon-Tog' (qirg'iz Respublikasi) tog'idagi Yu.A. Zadneprovskiy tomonidan olib borilgan tadqiqotlar muvaffaqiyatli bo'ldi[1. C. 375-376.]. Olim bu yerda joylashgan qadimiy markaz Qirg'iziston janubining eng yirik markazi - O'sh shahrining asoschisi ham hisoblanadi[6.C.99],

O'zgarmas soha tadqiqotchisi bo'lgan Yu.A. Zadneprovskiy O'sh viloyatidagi aholi punktlarini sog'lig'i yomonlashishiga qaramay bundan qat'iy nazar o'rgangan. So'nggi marta u og'ir kasallik tufayli kasalxonada yotgan paytida ham dala tadqiqotiga borgan edi[1.C.655]. U Farg'ona shahrining qadimgi¹ Eylaton madaniyati izolatsiyasini asoslab beradi[8.46], ushbu qadimiy shaharda bir necha marotaba qazish ishlari olib borgan B.A.Latininning qadimgi sanalarini qayta ko'rib chiqdi. Mashhur Chust madaniyatining o'rganilishida ham Yu.A. Zadneprovskiyning xizmatlari katta bo'ldi. Chust madaniyatini o'rgangan arxeologning izlanishlari boy materiallarni o'z ichiga oladi. U Chust madaniyatining Farg'ona vodiysida tutgan o'rni to'g'risidagina emas, balki bu madaniyatning lokal variantlarini ham aniqladi. Bu yerda qazishma ishlarini o'tkazish bilan birga vodiyni shimoli-sharqiy hududlarida 80 dan ortiq yodgorlikni o'rganib ularni ham ilk temir davri dehqonlaridan qolgan yodgorlik ekanligini aniqladi. Arxeolog shu davr yodgorliklarini o'rganar ekan, Norin va Qoradaryo o'rtasida joylashgan yodgorliklarning eng yiriklari Dalvarzintepa, Ashqoltepa, Chust kabi yodgorliklarni Chust madaniyati dehqon jamoalari hayotida tutgan o'rni alohida ekanligini ta'kidlaydi. Keyinchalik Zadneprovskiyning shogirdlari va izdoshlari esa, yuqorida keltirilgan yodgorliklarni ilk shaharlashish jarayonlari boshlangan yodgorliklar qatoriga qo'shdilar.

Farg'ona vodiysi o'zining tabiiy relyefiga ko'ra, to'rt xil tabiiy-geografik zonaga, bo'linishini ko'rish mumkin. Bunday bo'linish, ya'ni

- 1) markaziy cho'l-sahro;
- 2) tekislik;
- 3) tog' oldi hamda

4) tog'li hududlarga ajralishi vodiya arxeologik tadqiqotlar olib borgan olim Yu.A. Zadneprovskiy tomonidan 1962-yildayoq aytib o'tilgan edi [10.C.78-79]. Bu ham arxeologning qilib ketgan eng yirik ishi hisoblanadi va bugunga qadar ushbu bo'linish o'z ahamiyatini saqlab qolgan. Bundan tashqari ilk temir davri bo'yicha Yu. Zadneprovskiyning ishlarini nazardan chetda qoldirmaslik kerak. Ayniqsa davrlashtirish bo'yicha qilgan ishi hali hanuz ahamiyatli. Uning arxeologik madaniyatlarni birin-ketin kelgan davrlarga qo'yib chiqishi nazarimizda juda aniqlik bilan amalga oshirilgan. Tadqiqotchi mashhur Quva arxeologik yodgorligini ham samarali o'rgangan bo'lib, dastlabki o'rganish natijasida Qubo (Quva) eng quyi qatlamlari milodiy I-II asrlarga oiddir degan fikrni bildiradiki, bu hozirgacha o'z kuchini yo'qotgani yo'q. Quvani o'rganishdagi burilish nuqtasi A.N. Bernshtam rahbarligidagi Pomir-Farg'ona Kompleks arxeologiya ekspeditsiyasining [4. C.45-46]. ishlari bilan bog'liqdir. Shu ekspeditsiya qatnashchisi Yu.A. Zadneprovskiy tomonidan bu yerda birinchi bor arxeologik qazishmalar olib borilgan va eng qadimgi qatlamlari sanasini belgilash borasida ilk to'g'ri fikr bildirilgan. 1954-yili farg'onashunos Zadneprovskiy ilk o'rta asrlar bo'yicha yetarli ma'lumotlar to'plab, vodiya tarixida alohida davrni o'sha paytdagi taniqli arxeologik yodgorlik nomi bilan "Koson" deb

nomladi. Ta'kid joizki, "Koson" davri Mug'qal'adagi unchalik ko'p bo'lmagan arxeologik materiallar asosida ajratilgan. O'tgan asrning 70-80-yillarida Yu.A. Zadneprovskiy yozma manbalarni diqqat bilan o'rganib, Qadimgi Farg'ona ya'ni Davan poytaxti masalasiga ham to'xtalib o'tib, A. Xo'jayev fikriga yaqin muloxazani aytib o'tgan edi, ya'ni, Davanda xuddi qo'shni Kanguy davlatiga o'xshab ikkita poytaxt mavjud edi va ulardan biri qarorgoh(rezidensiya) bo'lishi kerak degan fikrni bildirgan

Farg'ona vodiysidagi mavjud ko'p sonli arxeologiya yodgorliklarining aksariyati XX asrning 40-yillaridan boshlab qo'riq va bo'z yerlarni o'zlashtirish ishlari davrida buzilib ketgan. Qolaversa, ularning o'rganilishi ham boshqa tarixiy madaniy o'lkalariga nisbatan ancha kechroq boshlangan. Bularning natijasida, arxeologiya fanida Farg'ona vodiysi rivojlangan sivilizasiya markazlaridan orqada qolgan chekka o'lka, degan noto'g'ri fikrlar paydo bo'ldi. Misol uchun, Qadimgi Farg'ona vodiysining ilk dehqonchilik madaniyatining asosi hisoblangan, so'nggi bronza davriga oid Chust madaniyati yodgorliklari mil.avv. VIII-VII asrlarga oid deb, yoki Dalvarzin yodgorligini vodiya o'rganilgan ilk shahar ekanligiga shubha bilan qaraldi. Aslida esa, Chust madaniyati yodgorliklarining yoshi mil. avv. XII-VII asrlarga tegishli ekanligi aniqlandi[9. B.20.]. Albatta bu aniqlikda biz o'rganayotgan arxeolog olim Yuriy Aleksandrovichning ham o'ziga xos hissalari bor. Bundan ko'rinib turibdiki, Farg'ona vodiysi arxeologiyasining rivoji va uning to'g'ri tadqiq etilishida Zadneprovskiyning o'rni beqiyos va bu ushbu hududni tadqiq etayotgan tadqiqotchilar uchun albatta muhimdir. Bu esa uning ilmiy ishlaridan oqilona foydalanish kerakligini anglatadi.

Xulosa sifatida shunday fikrlarni aytish mumkinki, Zadneprovskiyning har bir ilmiy ishi bugungi kun nuqtai nazaridan ham e'tiborli va albatta foydali. Negaki, hali hanuz Farg'ona vodiysi arxeologiyasi masalasida o'z yechimini topmagan muammolar talaygina va bularning o'rganilishida Zadneprovskiyning tadqiqotlari birlamchi manba bo'lib xizmat qiladi. Aleksandrovichni biz eng katta jasorat va o'z ishiga sodiqlikning ajoyib namunasi sifatida ko'rishimiz mumkin. Farg'ona vodiysining qadimgi va ilk o'rta asrlar arxeologiyasini o'rganishda uning arxeologik xizmatlari beqiyos darajada kattadir. Bugungi kundagi arxeologiya fani oldida turgan dolzarb masalalardan biri arxeolog tarixchilarning ilmiy tadqiqotlarini o'rganish va ularning natijalaridan xulosa chiqarish hisoblanadi. Shunday arxeolog-sayyohlardan biri Zadneprovskiydir.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. В.М. Массон Памяти Ю.А. Заднепровского.// Археологические вести. Вып. 7. СПб: «Дмитрий Буланин». 2000.
2. В.А.Иванов Памяти Ю.А.Заднепровского..25.09. 2019.
3. В.Мякинников. Юрий Заднепровский-классик нашей археологии.2016.
4. Бернштам А.Н., Историко-археологические очерки Центрального Тянь-Шаня и Памиро-Алая // МИА. №26.1952.
5. Заднепровский Ю.А. Древняя Фергана // История Киргизской ССР. Том I. Фрунзе.: Кыргызстан, 1984.
6. Заднепровский Ю.А. Ошское поселение. К истории Ферганы в эпоху поздней бронзы. - Бишкек.: Мурас, 1997.
7. Заднепровский Ю.А. Археологические работы в Южной Киргизии в 1954 г. // ТКАЭЭ. Том 4. -М., 1960.
8. Заднепровский Ю.А. Городище Эйлатан (к вопросу о датировке памятника) // СА. № 3. - М., 1960
9. Матбобоев.Б. Қадимги Фарғонанинг ilk ўрта асрлар даври маданияти. Самарқанд- 2009.